

Iryna Palasevych

Pedagogiczne wsparcie rodzin wychowujących dziecko ze szczególnymi potrzebami

Pedagogika Rodziny 3/4, 185-192

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Iryna Palasevych

Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franki w Drohobyczu,
Ukraina

Pedagogiczne wsparcie rodzin wychowujących dziecko ze szczególnymi potrzebami

Pedagogical Family Support In Upbringing Child with Special Needs

We współczesnych warunkach rozwoju społeczeństwa demokratycznego na Ukrainie priorytetowego znaczenia nabiera rozbudowa edukacji opartej na podstawach humanistycznych i demokratycznych, jedną z kluczowych cech której pozostaje ukierunkowanie na realizację zasady koncentracji działań na dziecku. Konieczność poprawy statusu dzieciństwa w społeczeństwie oraz humanistyczny stosunek do dzieci niezależnie od specyfiki ich rozwoju, zaspokajania ich potrzeb i zainteresowań, nastawienie na zagwarantowanie aktywnego życia jako istotnego elementu rozwoju pełnowartościowej osobowości, zmusza do poszukiwania nowych mechanizmów skutecznego społecznego przystosowania oraz integracji ze środowiskiem.

Współcześnie odbywa się ponowna analiza celów i zadań nauczania, wychowania oraz rozwoju dzieci z potrzebami specjalnymi, opracowywanie na tej podstawie zasad modernizacji oświaty specjalnej. Najważniejsze spośród nich to: wyprzedzający charakter nauczania w procesie rozwoju oświaty, kształtowanie nowego stosunku społeczeństwa do potrzeb osobowości, ustawicznego nauczania i uczenia się w ciągu całego życia jednostki, wspólnota wysiłków wszystkich społecznych instytucji wychowawczych – rodziny, organizacji społecznych, centrów korekcyjno-rehabilitacyjnych, fundacji, zrozumienia dla stworzenia przyjaznych warunków dla integracji dzieci ze specjalnymi potrzebami ze społeczeństwem, wolny wybór form nauczania oraz zagwarantowania równego dostępu do oświaty.

Definicja „dziecko o specjalnych potrzebach edukacyjnych” to pojęcie, które narodziło się w krajach znajdujących się w trakcie przechodzenia od unitarnego do

otwartego społeczeństwa, kiedy ludzie uświadomili sobie konieczność wyrażenia w mowie własnego zmieniającego się nastawienia wobec dzieci z zakłóceniami procesu rozwoju oraz nowego pojmowania ich praw [Pantiuk i in. 2007, s. 11].

W chwili obecnej wspomniana definicja wypiera takie pojęcia jak: „dziecko anormalne”, „dziecko z odchyleniami w rozwoju” oraz kładzie nacisk na charakterystykę wad, niedostatków, defektów, odchyień od normy, kwalifikujących realizowanie ich potrzeb i zainteresowań w warunkach specjalnych placówek edukacyjnych.

Wiodące zadanie pedagogiki specjalnej nie polega na usuwaniu defektów, lecz na wychowywaniu dziecka z jego problemami, podtrzymywaniu i doskonaleniu jego rozwoju, pozwalającego na adaptację do wewnętrznych i zewnętrznych środowiskowych warunków funkcjonowania. Na ten cel powinny być ukierunkowane wszystkie metody przystosowania, rehabilitacji, medyczno- pedagogicznego wsparcia i pomocy nie tylko dziecku, lecz i jego rodzinie, w której ono się przecież wychowuje.

Bardzo wiele uwagi zwracają zarówno badacze, jak i pedagodzy praktycy na problematykę integracji dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami, na ich rehabilitację i edukację specjalną oraz na prace korekcyjno- wychowawczą (W. Siniow, G. Kobernyk, E. Bondar, T. Dehtijarenko, L. Wawina, I. Jeremienko, L. Płaksina). Na przykład L. Wawina sądzi, iż rozwiązanie trudnych innowacji problematyki kompleksowej rehabilitacji dziecka i przygotowania go do integracji ze środowiskiem w warunkach istnienia tradycyjnego systemu edukacji jest niezwykle trudne. „Ze względu na to zespoły pedagogiczne poszukują pryncypialnie nowych podejść odnośnie organizacji procesu oświatowo- wychowawczego oraz korekcyjno-rehabilitacyjnego. Dlatego ogromnego znaczenia nabierają zagadnienia kompleksowej medycznej, psychologiczno-pedagogicznej oraz społecznej rehabilitacji dzieci” [Wawina 2001, 2. 11]. Jest oczywiste, iż dalszego doskonalenia wymaga system wzajemnej współpracy personelu psychologiczno- pedagogicznego i medycznego, opracowanie innowacyjnych treści i technologii ich pracy, która sprzyjać powinna podnoszeniu efektywności nauczania, leczenia i korekcji poziomu działalności poznawczej dzieci.

Zupełnie wyjątkowego znaczenia nabiera problem wychowania dzieci ze specjalnymi potrzebami w warunkach funkcjonowania rodziny, gdy określenie ich przyszłych perspektyw społecznych i samorealizacji spoczywa na barkach rodziców.

Społeczno-psychologiczne towarzyszenie rodzinie, która wychowuje dziecko ze szczególnymi potrzebami oraz jej funkcjonowanie znalazło odbicie w pracach O. Borysowskiej, W. Wołowyk, S. Ignatjewej, I. Makarenko, A. Moskwinowej, N. Żukowej. Dynamika relacji w takich rodzinach jest rozpatrywana przez badaczy w obrębie dwu kierunków refleksji: konstruktywnym lub destrukcyjnym, w zależności od możliwości lub niemożliwości rozwiązywania dziecięcych problemów przez dorosłych. Jednakże wkroczenie na drogę pokonywania trudności zależy

od zdolności rodziców zrozumienia specyfiki rozwoju ich dziecka, organizowania własnego postępowania odpowiednio do możliwości malucha i zdolności uwzględniania jego potrzeb.

Na potrzebę utrzymywania łączności między procesem wychowania dziecka a treścią kontaktów rodzicielskich z nim, wskazuje w swoich badaniach naukowych A. Kononczuk. Jej zdaniem konkretny stosunek osobowości do rodzinnego mikro środowiska znajduje swój wyraz w procesie kształtowania pozycji życiowej tej osobowości. Sytuację społeczną wychowywania dziecka w rodzinie badaczka ta określa jako składnik współdziałania najbardziej znaczących komponentów potencjału wychowawczego rodziny (jako faktów zewnętrznych) oraz samego procesu formowania pozycji życiowej osoby w toku wspólnej działalności z członkami własnej rodziny, przede wszystkim z rodzicami (motywacja wewnętrzna) [Kononczuk 2001, s. 151–152].

W świecie współczesnym zwiększyła się znacznie liczba dzieci z zakłóceniami normalnego rozwoju. Kiedy w połowie XX wieku 60–70% nowo narodzonych było w pełni zdrowych, to współcześnie do 40–50 % dzieci przejawia pewne tendencje do anomalii rozwojowych – blisko 58 tysięcy rodzin wychowuje dzieci o ograniczonych możliwościach psychofizycznego rozwoju [Sadowa 2011, s. 8]. Rodziny takie potrzebują wielostronnej pedagogicznej współpracy i wsparcia. Wszakże rodzice, którzy posiadają dziecko o specyficznych potrzebach, przeżywają kryzys „znajdując się w stadium moralno-duchowej traumy, związanej z niemożnością określenia społecznego statusu dziecka, poczuciem dysharmonii własnego osobistego statusu, albo przejawiają pasywność, determinowaną przez brak precyzyjnego programu rehabilitacji dziecka, celowych działań ukierunkowanych na zabezpieczenie jego dalszego życia” [Makarenko 2010, s. 467–468].

Walka z chorobą i aktywny opór wobec niej stwarza napiętą atmosferę psychologiczną i emocjonalną w rodzinie. Zdarza się bowiem, iż stawiając przed dzieckiem zbyt trudne dla jego wieku i stanu psychicznego zadania do wykonania, rodzice czynią dziecku krzywdę i zarazem wyrządzają szkodę. Budzi się w nim niska samoocena, nasila się strach przed każdym nowym zadaniem, pojawia się agresja wymierzona przeciwko tym, którzy wymagają odeń rzeczy niemożliwych. Niepowodzenia w realizowaniu zadań powodują tak u rodziców, jak i u ich dziecka poczucie bezradności, to zaś prowadzi prosto w kierunku depresji.

Wyjątkowym przykładem konstruktywnego przystosowania się ojca do sytuacji związanej z defektem jego dziecka, może być historia opisana w książce „Dumaj i bagatyj” przez znanego amerykańskiego dziennikarza Napoleona Hilla. Jego syn urodził się bez uszu i według lekarskiej diagnozy skazany był na głuchotę i niemotę. Jednak ojciec w duszy diagnozę tę sprostował. Zbudował swoją własną teorię, zgodnie z którą defekt dziecka był „nie wada, lecz zaletą wielkiej wartości”. Dlatego N. Hill opowiedział synowi myśl, iż każde nieszczęście ma pewne zalety. Jego wiara w to, że syn może odczuwać oraz pragnienie widzieć jego radość życia, pomogły dziecku osiągnąć życiowe sukcesy.

Wnikliwa obserwacja własnych emocji i stanów psychicznych gwarantuje w rodzinie klimat przyjazny. Umiejętność stawiania problemów i znajdowania ich rozwiązania, poznawanie nowego, zainteresowanie odpowiednią literaturą naukowo-metodyczną (medyczną, pedagogiczną, psychologiczną) pomaga zrozumieć osobliwości choroby lub defekty oraz prognozować ich wpływ na kierunek ogólnego rozwoju dziecka. Poczucie własnej odpowiedzialności za życie córki lub syna pozwala ustrzec całą rodzinę. Umiejętność podejmowania decyzji, wiara w skuteczność podejmowanych działań oraz umiejętność odpowiadania za podejmowane postanowienia i ich realizację, stwarza w rodzinie atmosferę emocjonalnego spokoju. Przecież pozytywny rozwój dziecka zależy nie tylko od materialnej zasobności rodziny, poziomu medycznej obsługi i warunków życia, lecz i od społeczno-psychologicznych faktów osobowościowego stanu rodziców, rodzicielskiej miłości, psychologicznego klimatu w rodzinie, a ponadto od społecznego otoczenia. Dziecko bowiem ze specyficznymi potrzebami wymaga codziennej pracy obojga rodziców nad jego rozwojem. Jest to uwarunkowane przede wszystkim zjawiskiem zaniżonej ich rodzicielskiej samooceny, wzmacnia się niezadowolenie z siebie samych oraz nieuznawanie siebie jako osobowości. Pokonanie strachu, rozpacz, poczucia winy, samotności sprzyja ustawicznemu twórczemu oraz osobowościowemu rozwojowi i dowartościowaniu.

Znaczącym wskaźnikiem psychologicznego klimatu w rodzinie pozostaje styl rodzinnego wychowania. W. Żełanowa wyróżnia zatem pobłażliwy, rozważny, zapobiegający, kontrolny, współczujący oraz harmonijny jako style wychowania rodzicielskiego [Żełanowa 2010, s. 16–17].

W rodzinach reprezentujących pobłażliwy styl wychowania rodzice są gotowi zrealizować wszelkie poczynania nawet ze szkodą dla siebie, dla zagwarantowania fizjologicznego i psychicznego komfortu dziecka; są całkowicie zorientowani na dziecko, stawiają jego potrzeby wyżej od własnych, często ze szkodą dla rodziny jako całości. Wiodącymi wartościami osobowościowymi, które wówczas u dziecka się pojawiają, są pewność, wysoka ocena, brak wymagań wobec siebie, za to nadmierne wymagania stawiane innym. W świadomości owych dzieci zakorzeniona jest etnocentryczna dominanta... zaspokojenie własnych potrzeb staje się życiowym credo i wywiera wpływ na koncepcję egoistycznego „Ja” dziecka [Żełanowa 2010, s. 31].

W rodzinach z rozważnym stylem wychowania dzieci rosną aktywne i ciekawe świata, rodzice stwarzają im możliwości samodzielnego oceniania i uświadamiania sobie skutków własnych działań i uczynków. Środki wychowania to przede wszystkim uwaga i zachęta. Rodzice chcą zrozumieć trudności swego dziecka, czujnie wsłuchują się w rady specjalistów, wykonują ich zalecenia dotyczące wychowania, leczenia i nauczania. Są nastawieni na wychwytywanie pozytywnych wartości u dziecka, zadowoleni z niego i przyjmują oraz akceptują je takim, jakim ono rzeczywiście jest.

Z kolei w rodzinach, w których przeważa zapobiegający styl wychowania, dzieci są zależne, niepewne siebie, niezdolne do samodzielnych decyzji. Często rodzice nie są w stanie zmierzyć się z warunkami i przystosować się do stanu dziecka. Trwożliwi rodzice odnoszą się do dziecka żałośliwie, z rozczarowaniem, poczuciem beznadziejności i niepokoju.

Styl kontrolny rodzinnego wychowania wyznacza jako metody wychowawcze surowość i kary. Rodzice akcentują ujemne cechy dziecka, nie są zadowoleni z kontaktu, niekiedy okazują wrogość, zamknięcie w sobie. Wielu rodziców nic nie wie na temat wad rozwojowych ich dziecka. Wszystko przypisują uporowi dziecka, lenistwu, pasywności. Często nie zwracają się do specjalistów z prośbami o porady. A przecież badacze pedagogiki rodzinnej bardzo często – jak na przykład – B. Kowbas czy W. Kostów – zaznaczają, iż dziecko pozbawione miłości rodziców posiada znacznie mniejsze możliwości zdobycia szacunku, stworzenia stałego i trwałego obrazu własnego „JA”, budowy ciepłych relacji z innymi ludźmi i na ogół cierpi na neurotyzm, odczuwa trudności w kontaktach i działalności profesjonalnej [Kowbas, Kostów 2006, s. 38]. Odpychanie dziecka, brak uwagi, pogardliwy stosunek wzbudza nieświadomą wrogość, która wyraża się w agresji, nie tylko wobec rodziców, lecz także w stosunku do osób postronnych, albo też znajduje odbicie w przeżyciach wewnętrznych, trwodze, poczuciu winy i obniżonej samoocenie.

Istota stylu współczującego wyróżnia się rodzicielskim szczerym współżyciem z dzieckiem w sytuacjach kontaktowych; rodzice delikatnie i z uczuciem reagują na zmiany w stanach oraz nastrojach dziecka. Jak podkreśla W. Żełanowa, dzieci w tych rodzinach koncentrują się wyłącznie na życiu rodziny, demonstrują podwyższoną bojaźliwość, zaniżają własną samoocenę, nie potrafią się bronić i cierpią porażki w sytuacjach konfliktowych [Żełanowa 2010, s. 32].

Oznakami charakterystycznymi stylu harmonijnego wychowania rodzinnego jest nastawienie na osobisty rozwój, twórczą samorealizację, kształtowanie niezależności oraz walorów wolicjonalnych. Tym dzieciom właściwa jest „prawdziwość, szczerowość, wyuczalność, realna ocena ich możliwości, samokrytycyzm, konsekwencja w osiągnięciu celu. Dla tych dzieci charakterystyczne jest pozytywne nastawienie” [Żełanowa 2010, s. 32].

Naszym zdaniem, najbardziej optymalny dla wychowania rodzinnego dzieci, przede wszystkim tych o specyficznych potrzebach, jest harmonijny, demokratyczny styl, który wykorzystuje relacje między podmiotami w relacjach wzajemnych. To charakteryzuje wysoki poziom werbalnych relacji rodziców i dzieci oraz wiąże się z uznaniem dziecka za równoprawnego współuczestnika w zakresie optymalnych rozwiązań dotyczących jego rozwoju oraz systemu wartości. W takich rodzinach rodzice przejawiają troskę o dobre porady, zachęcają do samodzielności i odpowiedzialności, nie zważając na trudności, panuje tam atmosfera miłości, zaufania, szacunku i zrozumienia.

Wszelkie odchylenia od stylu demokratycznego w stosunkach wzajemnych w kierunku autorytarnym, nadmiernej opieki lub pozwalania na wszystko prowadzą do błędów w wychowaniu i powodują określone deformacje w zakresie rozwoju osobowości dziecka. Można wyodrębnić trzy rodzaje błędnego rodzinnego wychowania dzieci ze specyficznymi potrzebami: nieuznawanie indywidualnej specyfiki osobowości dziecka w połączeniu z brutalną kontrolą lub niedostateczną kontrolą, kłamstwo i pobłażliwość; hiper socjalizacja – strachliwa troska o stan zdrowia dziecka, jego przyszłe perspektywy społeczne, oczekiwanie sukcesów często połączonych z niedooceną możliwości dziecka; hiperprotekcja – koncentracja rodziców na dziecku i pobłażanie jego zamiarom i marzeniom. Najbardziej szkodzi dziecku niesystematyczny i mieszany styl wychowywania oraz nieprzewidywalność reakcji rodziców, co pozbawia dziecko poczucia stabilności otoczenia i wzmacnia jego obawy” [Kowbas, Kostów 2006, s. 44].

W zapewnieniu normalnych psychologiczno- pedagogicznych i emocjonalno-moralnych warunków dla pełnowartościowego (na ile to możliwe) wychowania dzieci danej kategorii ma pomoc wykwalifikowanych pracowników i służb społecznych. Ich zadanie polega na sprzyjaniu rozwojowi zainteresowań poznawczych, rozwojowi sprawności fizycznej i moralności w kontaktach rodziców z dziećmi oraz otaczającym środowiskiem, w nabywaniu przez rodziców umiejętności niezbędnych dla rozwiązywania trudnych problemów związanych z wychowaniem dzieci o specyficznych potrzebach. Wszystko ma być podporządkowane poprawie życiowego funkcjonowania rodziny, obrony jej interesów i praw.

Wiodącym składnikiem pracy społecznej z określoną kategorią dzieci winno być rozwijanie ich indywidualności, ich socjalizacja z uwzględnieniem możliwości oraz potrzeb każdego dziecka. Podstawowym celem wspomnianych form pracy jest maksymalne dopomożenie rodzicom w poprawnym dostrzeganiu deficytów dziecka oraz realnych jego możliwości, przyczyn niepowodzeń, podejmowaniu bardziej skutecznych działań poprzez sięganie do źródeł przy pomocy pedagogów, psychologów i lekarzy.

Program indywidualnych konsultacji rodziców obejmuje:

1. Zapoznanie z problemem przedstawionym przez rodziców, jego analiza, omówienie sytuacji społecznej rozwoju dziecka.
2. Omówienie kierunków pracy korekcyjnej oraz możliwości jej wykonywania przy aktywnym współudziale rodziców.
3. Ustalenie stylu rodzicielskiego wychowania, wyznaczenie i sprecyzowanie czynników przeszkadzających zdefiniowaniu problemu i omówieniu możliwości pracy korekcyjnej.
4. Omówienie kompleksu ćwiczeń korekcyjnych rodziców z dziećmi w domu oraz ich reżimu i limitu czasu na ich realizację, stylu współpracy rodziców z dzieckiem w procesie korekcyjnym.
5. Omówienie wyników korekty – dynamiki stanu emocjonalnego dziecka i po-

ziomu funkcji korygowanych; analiza trudności realizacyjnych programu oraz metod ich pokonywania.

6. Zwrotny związek, który zakłada przeniesienie nierozwiązywalnych problemów do pracy wychowawczej placówki dydaktyczno- wychowawczej [Dehtjarenko 2008, s. 298].
7. Psychologiczno- pedagogiczna i społeczna rehabilitacja pomaga tak rodzicom, jak i dzieciom inwalidom osiągnąć i utrzymać optymalny poziom własnej niezależności i aktywności życiowej. A przygotowanie rodziców do wychowania dziecka z osobliwymi potrzebami to jedno z najważniejszych zadań pedagoga, który pośredniczy między rodziną, państwem, organizacjami społecznymi i instytucjami prawnymi. Tym sposobem psychologiczno-pedagogiczna, medyczo-korekcyjna i społeczna pomoc rodzicom dzieci z deficytami pozwala na wzbogacenie doświadczeń społecznych i lepsze korzystanie z pomocy i usług odpowiednich specjalistów.

Summary: The article illuminates the main aspects of the upbringing child with special needs in family conditions. The dynamic of the relations in such families is considered in constructive and destructive direction, dependent upon the ability (or disability) to loose children problems for the grown up. The ability to follow the way in overcoming difficulties depends upon the parental ability to accept features in children`s development, to organize their own behaviour in accordance to the children abilities and abilities to accept its needs. The parents should be provided by the psychological – pedagogical, medical – correctional services by the qualified specialists for ensuring the right-time social development and integration into society and preserving family, creating conditions for personal development, creative self – actualization and establishment of the human`s dignity for the children with special needs.

Keywords: children with special needs, family upbringing, pedagogical children support, personal development, creative self – actualization, pedagogue.

Bibliografia

- Dehtjarenko T., *Korekcyjno – rehabilitacyjna robota w specjalnych doszkylnych zakladach dla dytej z osoblywymi potrebami*. Sumy 2008, s. 298.
- Kononczuk A., *Socjalna sytuacja formuwanja osobistosti molodszo scho larara w symji „Wisnyk Prikarpatkoho Nacionalnoho Uniwersytetu imeni Wasyla Stefanyka. Seria „Pedahohyka” 2001, nr 6, s. 151–152. Sadowa I., Osnowy defektolohiji. Drohobycz 2011, s. 8.*
- Kowbas B., Kostów W., *Rodynna pedahohyuka, t. 2. Osnowy rodynnoho wychowanja. Iwano – Frankiwsk 2006, s. 38.*
- Makarenko I., *Socjalno – psycholohicznyj suprowid symji, jaka maje dytynu z osoblywymi potrebami* [W:] W. Dokuczajewa (red.) : Dytyna – pedagog: suchasnyj poglad. Psychołoho – pedahohycznyj ta socjalnyj aspekty suchasnoj doszkylnyj ta poczatkoj oswyty. Ługańsk 2010, s. 467–468.
- Pantiuk T., Newmerzycka O., Pantiuk M., *Osnowy korekcyjnoj pedagogiki. Drohobycz 2007, s. 11.*

Wawina L., *Stworennja innowacijnoho nawczalno- wychownoho seredowyszczja jak hołowna umowa kompleksnoj rehabilitaciji dytej z rozładami zoru „Defektolohija”* 2001, nr 4, s. 11.

Żełanowa W., *Ja – koncepcja mołodszoho szkolara w konteksti formuwannja „subjektnosti „osobistosti”* [W:] W. Dokuczajewa: op. Cit. , s. 16–17.